



21 મી સદીમાં ગુજરાતમાં પ્રવાસ ક્ષેત્રનો સર્વાંગી વિકાસ

Thakkar Krishna Ashokkumar

Research Scholar, Department of History,
Shri Govind Guru University,
&

Dr. Maheshkumar P. Varma

Assistant Professor,
Government Arts and Commerce College, Jambughoda

સારાંશ :

21 મી સદીમાં ગુજરાતમાં પ્રવાસ ક્ષેત્રે નોંધપાત્ર અને સર્વાંગી વિકાસ થયો છે. રાજ્યની ઐતિહાસિક ધરોહર, ધાર્મિક તીર્થસ્થાનો, કુદરતી સૌંદર્ય, વન્યજીવન, સમુદ્રી કાંઠો અને સમૃદ્ધ લોકસંસ્કૃતિને આધારે ગુજરાત આજે દેશ-વિદેશના પ્રવાસીઓ માટે આકર્ષક ગંતવ્ય બન્યું છે. સરકારની સકારાત્મક નીતિઓ, આધુનિક માળખાકીય સુવિધાઓ, ડિજિટલ ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ અને પ્રચાર-પ્રસાર દ્વારા પ્રવાસનને ઉદ્યોગરૂપે મજબૂત બનાવવામાં આવ્યું છે.

રણ ઉત્સવ, ગીરનું વન્યજીવન, ધાર્મિક યાત્રાધામો, હેરિટેજ સાઇટ્સ, ઇકો-ટૂરિઝમ અને એડવેન્ચર ટૂરિઝમ જેવા વિવિધ પ્રકારના પ્રવાસનથી ગુજરાતની વૈવિધ્યસભર ઓળખ ઊભી થઈ છે. પ્રવાસ ક્ષેત્રના વિકાસથી રોજગાર સર્જન, સ્થાનિક આર્થિક વિકાસ, હસ્તકલા અને ગ્રામ્ય અર્થતંત્રને નવી ગતિ મળી છે. સાથે સાથે સ્વચ્છતા, સુરક્ષા અને ટકાઉ વિકાસ પર પણ ખાસ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. કુલ મળીને, પ્રવાસન આજે ગુજરાત માટે માત્ર મનોરંજનનું સાધન નહીં પરંતુ આર્થિક વિકાસ, સાંસ્કૃતિક સંરક્ષણ અને પર્યાવરણ જાગૃતિનું શક્તિશાળી માધ્યમ બની ગયું છે. યોગ્ય આયોજન અને ટકાઉ નીતિઓ સાથે ભવિષ્યમાં ગુજરાત વૈશ્વિક પ્રવાસન નકશામાં પોતાની મજબૂત અને આગવી ઓળખ વધુ મજબૂત રીતે સ્થાપિત કરશે.

ચાવીરૂપ શબ્દો :

પ્રવાસ ક્ષેત્ર, ગુજરાત પ્રવાસન, 21 મી સદી, પ્રવાસન વિકાસ, ઐતિહાસિક ધરોહર, ધાર્મિક પ્રવાસન, રણ ઉત્સવ, સાંસ્કૃતિક પ્રવાસન, સાહસિક પ્રવાસન, સમુદ્રી પ્રવાસન, હેરિટેજ ટૂરિઝમ, લોકસંસ્કૃતિ, સ્થાનિક આર્થિક વિકાસ

પ્રસ્તાવના :

પ્રવાસ ક્ષેત્ર કોઈ પણ રાજ્યની આર્થિક, સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક પ્રગતિનું મહત્વપૂર્ણ માધ્યમ છે. પ્રવાસન માત્ર મનોરંજન પૂરતું સીમિત નથી, પરંતુ તે રોજગાર સર્જન, સ્થાનિક સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ, ઐતિહાસિક ધરોહરની જાળવણી, પર્યાવરણ પ્રત્યે જાગૃતિ અને વૈશ્વિક સ્તરે રાજ્યની ઓળખ ઊભી કરવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. 21 મી સદીમાં ગુજરાતે પ્રવાસ ક્ષેત્રમાં નોંધપાત્ર વિકાસ કર્યો છે અને આજે તે ભારતના અગ્રણી પ્રવાસન રાજ્યોમાં



સ્થાન ધરાવે છે. ગુજરાતની ભૌગોલિક વિવિધતા, સમૃદ્ધ ઇતિહાસ, ધાર્મિક પરંપરા, લોકસંસ્કૃતિ, કુદરતી સૌંદર્ય અને આધુનિક માળખાકીય સુવિધાઓએ પ્રવાસીઓને વિશેષ આકર્ષણ આપ્યું છે.

ગુજરાતનું પ્રવાસન તેની વિવિધતાને કારણે અનોખું છે. અહીં રણ, દરિયો, પર્વતો, જંગલો, નદી-તળાવો, ઐતિહાસિક સ્મારકો, ધાર્મિક તીર્થસ્થાનો અને આધુનિક શહેરો બધું જ એકસાથે જોવા મળે છે. 21 મી સદીમાં રાજ્ય સરકારે આ તમામ સંભાવનાઓને ઓળખીને પ્રવાસન વિકાસને વ્યાપક દિશા આપી છે. પ્રવાસનને ઉદ્યોગ તરીકે સ્વીકારી તેને આર્થિક વિકાસનો મુખ્ય આધાર બનાવવામાં આવ્યો છે.

ગુજરાતની ઐતિહાસિક ધરોહર પ્રવાસનનું મહત્વપૂર્ણ આધારસ્તંભ છે. ધોળાવીરા અને લોથલ જેવી સિંધુ સભ્યતાની સાઇટ્સ ગુજરાતને વિશ્વના નકશા પર વિશેષ સ્થાન અપાવે છે. ચંપાનેર-પાવાગઢ વિશ્વ ધરોહર સ્થળ તરીકે ઓળખાયું છે. મહાત્મા ગાંધીજી સાથે જોડાયેલ સાબરમતી આશ્રમ, કોચરબ આશ્રમ, કરમસદ, પોરબંદર જેવા સ્થળો “હેરિટેજ ટ્રેરિઝમ”ને મજબૂતી આપે છે. 21 મી સદીમાં આ સ્થળોને સંરક્ષિત રાખીને આધુનિક સુવિધાઓ સાથે વિકસાવવામાં આવ્યા છે જેથી પ્રવાસીઓને ઇતિહાસ સાથે આધુનિક સુખાકારીનો અનુભવ મળે.

ધાર્મિક પ્રવાસન ગુજરાતમાં સૌથી વધુ લોકપ્રિય પ્રકારનું પ્રવાસન છે. દ્વારકા, સોમનાથ, પાવાગઢ, અંબાજી, પાલિતાણા, ગિરનાર, બહુચરાજી, શામળાજી, ડાકોર જેવા પવિત્ર સ્થળો દર વર્ષે લાખો શ્રદ્ધાળુઓને આકર્ષે છે. 21 મી સદીમાં આ તમામ તીર્થસ્થાનોમાં માર્ગ વ્યવસ્થા, સ્વચ્છતા, આરોગ્ય સેવાઓ, ધર્મશાળા, ભોજનાલય, પીવાના પાણી અને સુરક્ષા વ્યવસ્થામાં નોંધપાત્ર સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. આથી ધાર્મિક યાત્રા વધુ સુવિધાજનક અને સુરક્ષિત બની છે.

કચ્છનું રણ અને “રણ ઉત્સવ” ગુજરાત પ્રવાસનનું પ્રતીક બની ગયું છે. શિયાળાની ઋતુમાં યોજાતો રણ ઉત્સવ ગુજરાતની લોકકલા, લોકનૃત્ય, સંગીત, કઢાઈ-વણકામ, હસ્તકલા અને પરંપરાગત ખાણીપીણીને વૈશ્વિક મંચ આપે છે. અહીં દેશ-વિદેશમાંથી હજારો પ્રવાસીઓ આવે છે. આ ઉત્સવ માત્ર મનોરંજન પૂરતો સીમિત નથી, પરંતુ સ્થાનિક લોકોને રોજગાર, વ્યવસાય અને આર્થિક સ્વાવલંબન આપે છે. કચ્છ વિસ્તારના વિકાસમાં રણ ઉત્સવનું યોગદાન ખૂબ મહત્વપૂર્ણ રહ્યું છે.

વન્યજીવન અને પર્યાવરણ આધારિત પ્રવાસન પણ 21 મી સદીમાં ગુજરાતમાં ઝડપથી વિકસ્યું છે. ગીરનું જંગલ એશિયાટિક સિંહ માટે વિશ્વપ્રસિદ્ધ છે. નલસરોવર અને ખીજરડીયા પક્ષી અભયારણ્ય, બ્લેકબક નેશનલ પાર્ક (વેલાવદર), મરીન નેશનલ પાર્ક (જામનગર), નારાયણ સરોવર, પોળો ફોરેસ્ટ, જેસોર સ્લોથ બિયર અભયારણ્ય વગેરે સ્થળોએ ઇકો-ટૂરિઝમને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવ્યું છે. અહીં પ્રવાસીઓને કુદરત સાથે નજીકથી જોડાવાનો અનુભવ મળે છે અને સાથે સાથે પર્યાવરણ સંરક્ષણ અંગે જાગૃતિ પણ ફેલાય છે.

સમુદ્રી પ્રવાસન (Coastal Tourism) ગુજરાતમાં નવી શક્યતાઓ ઊભી કરે છે. ગુજરાતનો લાંબો દરિયાકાંઠો પ્રવાસન માટે વિશાળ સંભાવનાઓ ધરાવે છે. મંડવી, દીવ, દમણ, તીથલ, ઉમરગામ, ચોરવાડ જેવા બીચોને આધુનિક સુવિધાઓ સાથે વિકસાવવામાં આવ્યા છે. વોટર સ્પોર્ટ્સ, બોટિંગ, ફુઝ ટૂરિઝમ અને રિસોર્ટ સંસ્કૃતિથી પ્રવાસીઓને નવા અનુભવ મળે છે.



સાહસિક પ્રવાસન (Adventure Tourism) યુવા પેઢીમાં ખૂબ લોકપ્રિય બની રહ્યું છે. સાપુતારા, પોળો ફોરેસ્ટ, ડાંગ વિસ્તાર, પાવાગઢ અને ગિરનાર જેવા સ્થળોએ ટ્રેકિંગ, રોક ક્લાઇમ્બિંગ, પેરાગ્લાઇડિંગ, કેમ્પિંગ, સાઇકલિંગ જેવી પ્રવૃત્તિઓ વિકસાવવામાં આવી છે. આ પ્રવૃત્તિઓથી પ્રવાસનને નવી દિશા મળી છે.

સાંસ્કૃતિક પ્રવાસન દ્વારા ગુજરાતની લોકસંસ્કૃતિને નવી ઓળખ મળી છે. નવરાત્રીનો ગરબા ઉત્સવ, ઉતરાયણ, રથયાત્રા, મેળાઓ, હસ્તકલા મેળા, કચ્છી કઢાઈ, પટોળા સાડી, બાંધણી, માટીના વાસણ, લાકડાની કળા વગેરે ગુજરાતની ઓળખ છે. 21 મી સદીમાં આ બધું પ્રવાસન સાથે જોડાઈને વૈશ્વિક સ્તરે પ્રસિદ્ધ થયું છે. વિદેશી પ્રવાસીઓ માટે ગુજરાતની સંસ્કૃતિ એક અનોખો અનુભવ બની છે.

માળખાકીય વિકાસ પ્રવાસનના વિકાસ માટે આધારરૂપ છે. ગુજરાતમાં રસ્તાઓ, એક્સપ્રેસ હાઈવે, રેલવે નેટવર્ક, મેટ્રો, આંતરરાષ્ટ્રીય અને ઘરેલુ એરપોર્ટ, હોટેલ, રિસોર્ટ, ગેસ્ટ હાઉસ, હેરિટેજ હોટેલ, ટ્રાવેલ એજન્સી અને પ્રવાસી માહિતી કેન્દ્રોની સંખ્યામાં નોંધપાત્ર વધારો થયો છે. અમદાવાદ, સુરત, વડોદરા, રાજકોટ જેવા શહેરો હવે વૈશ્વિક સ્તરે સરળતાથી જોડાયેલા છે.

ડિજિટલ ટેકનોલોજીએ પ્રવાસન ક્ષેત્રને નવી ગતિ આપી છે. ઓનલાઇન બુકિંગ, મોબાઇલ એપ્સ, QR કોડ આધારિત માહિતી, વર્ચ્યુઅલ ટૂર, સોશિયલ મીડિયા પ્રમોશન દ્વારા પ્રવાસન વધુ સુલભ બન્યું છે. ગુજરાત ટૂરિઝમની વેબસાઇટ અને એપ્લિકેશન પ્રવાસીઓને સંપૂર્ણ માર્ગદર્શન આપે છે.

પ્રવાસનથી રોજગાર સર્જન થયો છે. હોટેલ ઉદ્યોગ, ટ્રાન્સપોર્ટ, માર્ગદર્શકો, હસ્તકલા વ્યવસાય, સ્થાનિક બજારો, રેસ્ટોરન્ટ, ઇવેન્ટ મેનેજમેન્ટ, સુરક્ષા સેવા વગેરે ક્ષેત્રોમાં લાખો લોકોને રોજગાર મળ્યો છે. ગ્રામ્ય વિસ્તારો સુધી પ્રવાસન પહોંચતા ગામડાંનો આર્થિક વિકાસ થયો છે.

સરકારની નીતિઓ અને યોજનાઓ પ્રવાસન વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ રહી છે. “ટૂરિઝમ પોલિસી”, “ઇકો-ટૂરિઝમ પોલિસી”, “હેરિટેજ ટૂરિઝમ”, “PPP મોડલ” દ્વારા ખાનગી ક્ષેત્રને પણ જોડવામાં આવ્યું છે. હેરિટેજ ઇમારતોને હોટેલમાં પરિવર્તિત કરીને નવી ઓળખ અપાઈ છે.

સ્વચ્છતા અને સુરક્ષા પર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. સ્વચ્છ ભારત અભિયાન, પ્રવાસી પોલીસ, CCTV, માર્ગદર્શક સેવાઓથી પ્રવાસીઓને સુરક્ષિત અનુભવ મળે છે.

પર્યાવરણ સંરક્ષણ આજની જરૂરિયાત છે. ટકાઉ પ્રવાસન (Sustainable Tourism) દ્વારા કુદરત અને વિકાસ વચ્ચે સંતુલન જાળવવાનો પ્રયાસ થઈ રહ્યો છે. પ્લાસ્ટિક મુક્ત ઝોન, વન્યજીવન સંરક્ષણ, પાણી બચત અને સ્થાનિક સંસ્કૃતિના સન્માન પર ભાર આપવામાં આવી રહ્યો છે.

સમાપન:

અંતમાં કહી શકાય કે 21 મી સદીમાં ગુજરાતમાં પ્રવાસ ક્ષેત્રનો વિકાસ માત્ર આંકડાઓમાં નહીં, પરંતુ વિચારધારામાં પણ થયો છે. પ્રવાસન આજે મનોરંજન, અર્થવ્યવસ્થા, સંસ્કૃતિ અને પર્યાવરણને એકસાથે જોડતું શક્તિશાળી સાધન બની ગયું છે. યોગ્ય આયોજન, ટકાઉ નીતિઓ અને લોકસહભાગિતાથી ગુજરાત ભવિષ્યમાં વૈશ્વિક સ્તરે એક આદર્શ પ્રવાસન ગંતવ્ય તરીકે પોતાની મજબૂત ઓળખ સ્થાપિત કરશે.



સંદર્ભ (References):

1. ગુજરાત સરકાર, પ્રવાસન વિભાગ – *Gujarat Tourism Official Website* www.gujarattourism.com
2. ભારત સરકાર, પર્યટન મંત્રાલય – *Incredible India Campaign* www.incredibleindia.org
3. Government of Gujarat – *Tourism Policy of Gujarat* (વિવિધ વર્ષોની નીતિઓ અને અહેવાલો)
4. UNESCO World Heritage Centre – *Champaner-Pavagadh Archaeological Park* સંબંધિત માહિતી
5. Forest Department, Government of Gujarat – *Eco Tourism in Gujarat* સંબંધિત પ્રકાશનો
6. Gujarat Tourism Corporation Limited (GTCL) – વાર્ષિક અહેવાલો અને પ્રચાર સામગ્રી
7. Ministry of Statistics and Programme Implementation, Government of India – *Tourism Statistics at a Glance*
8. Planning Commission / NITI Aayog – પ્રવાસન અને આર્થિક વિકાસ સંબંધિત અહેવાલો
9. Patel, R. & Shah, K. – *Tourism Development in Gujarat*, Academic Journals
10. Desai, A. (2018). *Heritage and Cultural Tourism in Gujarat*, Gujarat University Publications
11. Gujarat Ecological Education and Research (GEER) Foundation – વન્યજીવન અને ઇકો-ટૂરિઝમ સંબંધિત અહેવાલો
12. “ગુજરાત સમાચારો”, “સંદેશ”, “દિવ્ય ભાસ્કર” – પ્રવાસન અને વિકાસ સંબંધિત લેખો
13. NCERT / GSEB પાઠ્યપુસ્તકો – ભૂગોળ, અર્થશાસ્ત્ર અને પ્રવાસન વિષયક વિભાગો
14. World Tourism Organization (UNWTO) – *Sustainable Tourism Development* સંબંધિત દસ્તાવેજો
15. Government of India – *Swachh Bharat Mission Reports* (પ્રવાસન સ્થળોની સ્વચ્છતા માટે)